

SECTION 5. SOCIAL PEDAGOGY

DOI: 10.46299/ISG.2023.MONO.PED.3.5.1

5.1 Дослідження рівня розвитку комунікативно-ціннісного критерію професійної компетентності майбутніх соціальних працівників

Результати проведеного нами констатувального етапу дослідження засвідчили про недостатню сформованість у майбутніх соціальних працівників професійної компетентності, тому було вирішено здійснити додаткові заходи для активізації її формування, оскільки сформованість компетентностей фахівця виступає в наш час новим показником виміру навченості людини.

Важливо наголосити, що формування професійної компетентності майбутніх соціальних працівників є системно-складним і багатокомпонентним утворенням, тому й розпочинати його варто на етапі професійної підготовки фахівців у ЗВО, реалізуючи передбачені психолого-педагогічні умови, що сприятимуть: впровадженню інноваційно-нових активних методів навчання; вдосконаленню традиційних методик з метою активізації формування і розвитку особистісно-професійних якостей самого фахівця; інтенсифікації соціальної та психологічної адаптації фахівців, завдяки таким механізмам як: рефлексія, ідентифікація, емпатія, соціально-зворотній зв'язок тощо.

Доцільно зазначити, що видатний психолог Г. Костюк акцентував увагу на такому аспекті: соціальна і психологічна адаптація знаходяться між собою у взаємній залежності, тобто, без психологічної адаптації, яка спонукає людину до адаптивної діяльності («дає старт») соціальній адаптації, остання була б просто не можлива. До того ж, характер розвитку соціальної адаптації впливає на формування: індивідуальних психічних ознак особистості (увага, мислення, почуття, пам'ять тощо); рис характеру особистості таких як: комунікабельність, відповідальність, зацікавленість, працелюбність; характеристик темпераменту (темп реакцій, пластичність, інтенсивність, ригідність тощо) [248].

Враховуючи вищезазначене, з метою здійснення цілеспрямованого впливу на навчальну діяльність студентів, вважаємо за необхідне активізувати

формування професійної компетентності. Відтак, метою формувального етапу експерименту була організація перевірки ефективності психолого-педагогічних впливів і здійснення порівняльного аналізу з інтерпретацією результатів. Для проведення формувального етапу дослідження нами було сформовано вибірку з груп майбутніх соціальних працівників 361, 461, 561М груп ЧНУ ім. Петра Могили, загальною кількістю 26 осіб. Віковий ценз досліджуваних 19-23 роки.

Формувальний етап дослідження ми умовно поділили на три етапи. На першому етапі досліджували рівень розвитку *комунікативно-ціннісного*, на другому – *емпатійно-рефлексивного* і на третьому – *морально-етичного* критеріїв професійної компетентності майбутніх соціальних працівників.

Реалізація психолого-педагогічних умов відбувалася в контексті професійної підготовки майбутніх соціальних працівників відповідно до навчального плану спеціальності у формі додаткових практично-розвивальних вправ, тренінгових занять, презентацій окремих тем – з метою активізації формування професійної компетентності.

Розглянемо результати практичної реалізації визначених нами психолого-педагогічних умов (на основі теоретичного узагальнення показників) професійної компетентності майбутніх соціальних працівників шляхом дослідження рівнів розвитку визначених критеріїв:

1) Доцільність проведення дослідження *рівня сформованості комунікативно-ціннісного критерію професійної компетентності майбутніх соціальних працівників* на формувальному етапі експерименту була обумовлена тим, що розвиненість професійного мислення, міжособистісної взаємодії, комунікативного спілкування з клієнтами соціальної роботи та колегами, ми вважаємо стрижнем фахової діяльності, оскільки забезпечується налагодження взаємодії особистості, соціальної групи, державних і недержавних організацій, які виступають клієнтами, спонсорами і партнерами соціальної роботи. Додамо: першочерговість сформованості комунікативних якостей і ціннісних орієнтацій було викликано високою мірою відповідальності за долю клієнтів соціальної роботи, які в більшості випадків, попадають у складні життєві обставини. До того

ж, цю проблематику ми розглядали не у вузькому сенсі як репрезентовану у професійних етичних нормах, стандартах, професійному кодексі соціальних працівників, а ще й у контексті особливого деонтологічного менталітету професії «соціальний працівник».

Зауважимо: для реалізації комунікативно-ціннісного критерію майбутній соціальний працівник повинен уміти: здійснювати комунікативну презентацію; добирати адекватні прийоми комунікативного впливу на особистість; виступати ініціатором спілкування з клієнтом; не допускати, попереджувати та долати конфліктні ситуації між клієнтами, у групі, сім'ї; добирати оптимальні засоби та адекватні прийоми при індивідуальному і груповому спілкуванні тощо.

Отож, для визначення рівня сформованості *комунікативно-ціннісного критерію* професійної компетентності майбутніх соціальних працівників під час формувального етапу дослідження, нами були використані:

- додаткові бесіди і диспути зі студентами щодо важливості вдосконалення комунікативних якостей і ціннісних орієнтацій саме для їхньої професії;
- тест-опитувальник «Оцінки соціально-комунікативної компетентності» за модифікацією Д. Я. Райгородського [249];
- тест-опитувальник «Ціннісні орієнтації» М. Рокича [250];
- тест-опитувальник «Морфологічний тест життєвих цінностей» В. Ф. Сопова і Л. В. Карпушиної [251].

Розглянемо кожен із зазначених опитувальників, коротко пояснюючи його особливість. Зокрема:

Особливістю тесту-опитувальника «Оцінки соціально-комунікативної компетентності» за модифікацією Д. Я. Райгородського було те, що фактично він спрямований не на визначення компетентності, як про це заявлено у його меті, а на визначення некомпетентності, яка передбачена у запитаннях наявного варіанту опитувальника. Враховуючи цю обставину, для того, щоб отримати уявлення про перешкоди у спілкуванні, які знижують його ефективність у системі міжособистісних стосунків майбутніх соціальних працівників, ми використали цей опитувальник. Важливо, що усі виокремлені автором негативні параметри

тесту-опитувальника «Оцінки соціально-комунікативної компетентності», мали місце серед опитаних студентів [249].

Показниками соціально-комунікативної компетентності виступили: соціально-комунікативна незграбність, нетерпимість до невизначеності, надмірне прагнення до конформності, підвищене прагнення до статусного росту, орієнтація на уникнення невдач, фрустраційна нетолерантність (Табл. 1).

Таблиця 1.

Аналіз показників соціально-комунікативної компетентності
майбутніх соціальних працівників, (%)

№ пп	Показники	Результати експерименту %, n=26		
		Констату- вальний етап	Форму- вальний етап	Результат (+, -)
1	соціально-комунікативна несоціалізованість	15,4	16,2	+0,8
2	відчуття небезпеки	19,2	20,1	+0,9
3	надмірне прагнення до конформності	11,5	10,9	-0,6
4.	прагнення до статусного росту	26,9	28,2	+1,3
5.	орієнтація на уникнення невдач	38,5	36,8	-1,7
6.	фрустраційна нетолерантність	11,5	13,1	+1,6

Прокоментуємо результати застосування даного тесту. Зокрема, показник «соціально-комунікативна несоціалізованість» був виявлений у 15,4% респондентів на констатувальному етапі, проте після формувального етапу він дещо покращився на 0,8%. Цей показник означає, що студенти не завжди знають як поводитись у соціумі; у студентів відсутні навички ефективного спілкування, тому виникає недовіра навіть до себе.

Другий показник «відчуття небезпеки» свідчить про виникнення відчуття небезпеки у невідомих або невизначених ситуаціях комунікативної взаємодії. На констатувальному етапі цей показник був характерним для 19,2% опитаних студентів, натомість після формувального етапу він підвищився на 0,9%.

Показник «надмірне прагнення до конформності» був засвідчений у 11,5% майбутніх соціальних працівників на констатувальному етапі дослідження,

проте, після формувального етапу він знизився на 0,6%. Цей показник свідчить про те, що вибір життєвих цінностей проявляється у пристосувальницькому, пасивному ставленні до існуючого порядку речей, а не в самостійному усвідомленні та продуманому їх осмисленні.

На констатувальному етапі дослідження тільки 26,9% досліджуваних студентів характеризувалися «прагненням до статусного зростання», проте, після формувального етапу експерименту він покращився на 1,3%, що може означати підвищення рівнів самоусвідомлення і самооцінки майбутніх соціальних працівників щодо своєї майбутньої роботи.

Натомість, 38,5% майбутніх соціальних працівників на констатувальному етапі дослідження відзначили, що «орієнтуються на уникнення невдач», які свідчать про: намагання не допустити приниження себе; передбачення ситуацій, що можуть призвести до образ, насмішок або демонстрації байдужості; відмову від активних дій через страх перед невдачею. Цей показник після формувального етапу знизився на 1,7%, що може свідчити про підвищення рівня впевненості в собі, своїй професійності.

На констатувальному етапі дослідження було виявлено «фрустраційну нетолерантність» в 11,5% респондентів, що є показником недостатньої спроможності до нормального сприйняття соціально-комунікативних ситуацій під час комунікативної взаємодії. Цей показник після формувального етапу підвищився на 1,6%, що може означати про підвищення рівня здатності до нормального сприйняття майбутніми соціальними працівниками соціально-комунікативних ситуацій під час комунікативної взаємодії.

Другий тест-опитувальник «Ціннісні орієнтації» за модифікацією М. Рокича використовувався для визначення системи ціннісних орієнтацій студентів – майбутніх соціальних працівників, які на нашу думку, є базовою основою їхньої професійної спрямованості, оскільки формують і визначають змістовий бік спрямованості; а також є основою їхнього світогляду, ядром життєвої активності, ставлень до самого себе, до інших людей, до оточуючого світу. Науковці наголошують, що саме ціннісні орієнтації визначають характер

усвідомлення майбутніми фахівцями цілей їхньої професійної діяльності та засобів, необхідних для їх досягнення; а також обумовлюють зміст їхньої професійної підготовки у ЗВО [250].

Важливо зацентувати увагу: цінності завжди пов'язані з людськими потребами та інтересами, тому цінність будь-чого виявляється у єдності об'єктивного і суб'єктивного, абсолютного і відносного. Це означає, що кожен сам вирішує, що є для нього цінністю, а що – ні. Все те, що для людини є цінним і значущим, вписується у її систему цінностей – складає основу її світосприйняття і поведінки. Система цінностей має ієрархічний характер і вибудовується на основі пріоритетів одних цінностей над іншими.

М. Рокич виокремлює два класи цінностей: *термінальні* – переконання у тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути; *інструментальні* – переконання у тому, що визначений спосіб дій або властивість особистості є кращим тільки у певній ситуації. Отож, показниками ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних працівників виступили: пріоритетні цінності-цілі – 6 позицій та основні цінності-засоби – також 6 позицій.

У результаті застосування даної методики були зафіксовані такі *пріоритетні цінності-цілі* фахівців на констатувальному етапі дослідження, логічна послідовність рангів яких повністю підтвердилися без змін після формувального етапу дослідження:

1. Щасливе сімейне життя (1 ранг);
2. Здоров'я (2 ранг);
3. Матеріальне забезпечення (3 ранг);
4. Свобода (самостійність, незалежність у вчинках і судженнях) (4 ранг);
5. Добрі, вірні друзі (5 ранг)
6. Цікава робота (6 ранг).

Означена ієрархія засвідчила, що провідні місця займають особистісні цінності: щасливе сімейне життя (1 ранг), здоров'я (2 ранг), матеріальні цінності (3 ранг); 4 ранг займає статусна цінність свободи та незалежності у вчинках і судженнях; 5 ранг належить добрим і вірним друзям. У числі домінуючих

цінностей вибору студентів (6 ранг) – професійні цінності, що пов'язані з цікавою роботою.

Водночас, найменш пріоритетними цінностями-цілями виявилися такі, як: творчість, краса природи і мистецтва, щастя інших, які на констатувальному етапі дослідження студенти намагалися пояснити за допомогою таких *цінностей-засобів*:

1. Раціоналізм (логічно мислити, приймати обдумані рішення) – 1 ранг;
2. Чесність (щирість, правдивість) – 2 ранг;
3. Незалежність від оточення (здатність діяти самостійно) – 3 ранг;
4. Освіченість (загальна обізнаність, культура) – 4 ранг;
5. Підвищені вимоги (до життя і рівня домагань) – 5 ранг;
6. Відповідальність (почуття обов'язку і дотримання слова) – 6 ранг.

Водночас, після формувального етапу дослідження зазначені вище показники дещо змінилися, тому була зафіксована така послідовність рангів:

1. Незалежність від оточення (здатність діяти самостійно) – 1 ранг;
2. Освіченість (загальна обізнаність, культура) – 2 ранг;
3. Відповідальність (почуття обов'язку і дотримання слова) – 3 ранг.
4. Чесність (щирість, правдивість) – 4 ранг;
5. Раціоналізм (логічно мислити, приймати обдумані рішення) – 5 ранг;
6. Підвищені вимоги (до життя і рівня домагань) – 6 ранг;

Проте, такі цінності-засоби, як: терпимість до думок і поглядів інших людей (уміння вибачати, поважати думку інших); самодисципліна, самоконтроль, стриманість – для опитаних майбутніх соціальних працівників так і залишилися менш важливими для досягнення їхніх цілей.

Враховуючи отримані результати та сучасні вимоги до професійної підготовки фахівців, важливо визнати, що професійна підготовка майбутніх соціальних працівників усе ще орієнтована здебільшого на оволодіння системою фахових знань, умінь і навичок, проте, ефективність їхньої майбутньої роботи буде у великій мірі залежати ще й від сформованості як особистих, так і професійних ціннісних орієнтацій фахівця.

Узагальнюючи вищезазначене, доповнюючи пояснення контексту дослідження, можна сказати, що компетентісний підхід забезпечення якості вищої освіти ґрунтується на визнанні професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних працівників як результату професійної підготовки у ЗВО. Відтак, з урахуванням цього положення, психолого-педагогічні умови організації навчального процесу у закладі вищої освіти мають сприяти не тільки належному опануванню професійними знаннями, уміннями, навичками, але й забезпечувати формування системи професійних цінностей, усвідомлень, які сприятимуть виконанню професійної діяльності на високому рівні.

Третій опитувальник «Морфологічний тест життєвих цінностей» за модифікацією В. Ф. Сопова і Л. В. Карпушиної [251], передбачає наявність таких 8 шкал життєвих цінностей (які і є їх показниками), що спрямовані на: розвиток себе; духовне задоволення; креативність; активні соціальні контакти; власний престиж; досягнення; матеріальне становище; збереження власної індивідуальності, а також шкали життєвих ділянок, що спрямовані на: професійне життя; навчання та освіту; сімейне життя; громадське життя; фізичну активність. Зазначена методика була застосована для визначення типу особистісної спрямованості (гуманістичної, прагматичної) майбутніх соціальних працівників (Табл. 2). Прокоментуємо результати таблиці 2:

- для переважної більшості (69,2%) досліджуваних студентів – майбутніх соціальних працівників характерним на констатувальному етапі дослідження було домінуючим прагнення досягти високе «матеріальне положення», оскільки були переконані, що матеріальний достаток є однією з провідних умов життєвого благополуччя. Після формувального етапу дослідження майбутні соціальні працівники підтвердили свою думку про досягнення високого «матеріального положення», навіть з деяким збільшенням на 3,1%;

- життєва цінність «збереження власної індивідуальності» мала велике значення для 57,7% досліджуваних студентів на констатувальному етапі дослідження. Після формувального етапу дослідження показник цієї життєвої цінності зріс на 2,8%. Це означає, що у досліджуваних студентів – майбутніх

соціальних працівників підвищилось прагнення до незалежності від інших людей; вони вважають, що найважливіше в житті – зберегти свою своєрідність і неповторність, свої погляди, переконання, свій стиль життя – підкреслюючи свою індивідуальність з одночасним прагненням якомога менше піддаватися впливу масових тенденцій;

Таблиця 2.

Аналіз життєвих цінностей майбутніх соціальних працівників
за методикою «Морфологічний тест життєвих цінностей»

№	Життєві цінності	Результати експерименту %, n=26		
		Констату- вальний етап	Формуваль- ний етап	Результат (+, -)
1	Матеріальне положення	69,2	72,3	+3,1
2	Збереження власної індивідуальності	57,7	60,5	+2,8
3	Власний престиж	53,8	56,1	+2,3
4.	Саморозвиток	50,1	53,3	+3,2
5.	Активні соціальні контакти	46,1	45,6	-0,5
6.	Досягнення	38,5	40,1	+1,6
7.	Духовне задоволення	30,8	30,5	-0,3
8.	Креативність	26,9	29,7	+2,8

- для 53,8% досліджуваних студентів-майбутніх соціальних працівників на констатувальному етапі дослідження важливе значення мала життєва цінність «власний престиж», тоді як після формувального етапу дослідження цей показник зріс на 2,3%. Це означає, що у студентів зросли: прагнення до визнання і поваги; потреби до схвалення своєї поведінки, вчинків і дій; прагнення бути кращими в усьому; потреби до визнання своїх успіхів і схвалення їх людьми з високим статусом і рівнем компетентності саме у соціальній сфері діяльності;

- надзвичайно важливе значення після формувального етапу дослідження мала для 50,1% досліджуваних студентів-майбутніх соціальних працівників життєва цінність «саморозвиток» на констатувальному етапі дослідження цей показник зріс на 3,2%. Це означає, що зросли потреби та усвідомлення: бути більш вимогливим до себе, до виконання своїх обов'язків; до прояву

особливостей характеру та інших особистісних характеристик; до самоставлення, самовдосконалення; до професійної компетентності у справах;

- життєва цінність «активні соціальні контакти» була суттєво значущою для 46,1% студентів-майбутніх соціальних працівників на констатувальному етапі дослідження, проте, після формувального етапу дослідження цей показник знизився на 0,5%. Такі студенти часто прагнуть до встановлення позитивних стосунків з іншими людьми, оскільки переконані, що можливості спілкування і взаємодії з іншими людьми є дуже важливими; вони дружелюбні, соціально-активні, емпатійні під час спілкування;

- на констатувальному етапі дослідження життєва цінність «досягнення» для 38,5% досліджуваних студентів-майбутніх соціальних працівників була виражена у прагненні на досягнення конкретних результатів; після формувального етапу дослідження цей показник зріс на 1,6%. Для цієї життєвої цінності характерним було те, що такі студенти ретельно планували своє життя, намічали конкретні цілі і вважали, що головним у житті є досягнення поставленої мети, що було для них підґрунтям для високої самооцінки та самоповаги;

- важливе значення для 30,8% досліджуваних студентів-майбутніх соціальних працівників на констатувальному етапі дослідження мало «духовне задоволення», проте, після формувального етапу дослідження цей показник знизився на 0,3%. Для цієї життєвої цінності характерним було те, що такі студенти намагалися отримати моральне задоволення в усьому; вважали, що необхідно робити тільки те, що цікаво і приносить внутрішнє задоволення;

- домінуючою цінністю на констатувальному етапі дослідження 26,9% майбутніх соціальних працівників вважали «креативність», оскільки прагнули до реалізації своїх творчих здібностей. Після формувального етапу дослідження цей показник зріс на 2,8%. Для цієї життєвої цінності характерним було те, що такі студенти намагалися привносити в усі сфери власного життя щось нове, оригінальне; добиватися різних позитивних змін, уникаючи шаблонів.

Узагальнюючи вищезазначене, зробимо такий висновок: для більшості студентів (майбутніх соціальних працівників) домінуючими були прагматичні

цінності (матеріальний стан, престиж, збереження власної індивідуальності), які відображають егоїстичну спрямованість особистості. Водночас, цінності, які відображають морально-ділову спрямованість (саморозвиток, активні соціальні контакти, креативність, духовне задоволення), були характерними у меншій мірі, проте, зростання відбувалося. Це означає, що прагматична спрямованість особистості соціальних працівників переважала над гуманістичною.

Закцентуємо увагу на тому, що професійна діяльність майбутніх соціальних працівників орієнтована й на гуманістичні норми загальнолюдської моралі, дотримання яких формує їхню ефективну діяльність на користь громадян і суспільства. Професійні ціннісні орієнтації соціальних працівників обумовлюються особливостями соціальної сфери та визначені її принципами (гуманності, толерантності, справедливості, компетентності), виконують роль моральних якостей. Тому, дотримання фахівцями принципів і норм поведінки є важливим чинником виконання ними свого професійного обов'язку [252, с. 6].

Водночас, більш поглиблене вивчення пріоритетності життєвих цінностей майбутніх соціальних працівників за *четвертою методикою «Морфологічний тест життєвих цінностей»* (Табл. 3) дало можливість встановити, що 23,1% респондентів – майбутніх соціальних працівників на констатувальному етапі дослідження вважали домінуючою «сферу фізичної активності», оскільки, на їхню думку, фізична культура необхідна для гармонійного життя людини, тоді як після формувального етапу дослідження цей показник зменшився на 0,8%. Ця життєва цінність характерною була для студентів, які вважали красу тіла і зовнішню привабливість пріоритетними, оскільки їхній спосіб занять часто був пов'язаний зі здоровим способом життя, фізкультурою та спортом.

Таблиця 3.

Аналіз пріоритетності життєвих цінностей соціальних працівників (%)

№	Життєві цінності	Результати експерименту %, n=26		
		Констату- вальний етап	Формуваль- ний етап	Результат (+, -)
1	Сфера фізичної активності	23,1	22,3	-0,8
2	Сфера професійного життя	19,2	24,1	+4,9
3	Сфера сімейного життя	15,4	19,2	+3,8
4.	Сфера навчання та освіти	15,4	18,5	+3,1
5.	Сфера захоплень	11,5	12,2	+0,7
6.	Сфера громадського життя	7,7	6,6	-1,1

Результати опитування майбутніх соціальних працівників на констатувальному етапі дослідження виявили, що для 19,2% респондентів важливою була «сфера професійного життя», тоді як після формувального етапу дослідження цей показник зріс на 4,9%. Для студентів, які дотримувалися цієї життєвої цінності характерною ознакою було те, що такі студенти готові були багато часу працювати, оскільки вважали, що професійна діяльність є провідним змістом життя людини, базовою основою фінансового благополуччя від якої залежить забезпечене життя у майбутньому.

Продовжуючи порівняльний аналіз було виявлено, що тільки 15,4% студентів на констатувальному етапі дослідження вважали, що визначальною є «сфера сімейного життя і сімейного благополуччя». Важливо зробити акцент на тому, що дані за цією методикою не відповідають тим, які отримали за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокича. Ці розходження даних можна пояснити ще недостатньою сформованістю ієрархії ціннісних орієнтацій у майбутніх соціальних працівників на цьому етапі їхнього життя. Після формувального етапу дослідження цей показник зріс на 3,8%, що пояснюється дорослішанням, усвідомленням соціальних ролей фахівця, батька, матері.

Тільки для 15,4% досліджуваних студентів на констатувальному етапі дослідження «сфера навчання та освіти» була пріоритетною і важливою; тоді як

після формувального етапу дослідження цей показник зріс на 3,1%. Для цієї життєвої цінності характерним було те, що такі студенти намагалися розширити свій кругозір, підвищити рівень і якість свого навчання, оскільки вважали, що головне в житті вчитися, отримувати нові знання та уміння; самовдосконалюватися, підвищувати свій професійний рівень, від яких залежить фінансове благополуччя і достаток родини в майбутньому.

«Сфера захоплень» для 11,5% досліджуваних на констатувальному етапі дослідження також вважалася важливою; натомість, після формувального етапу дослідження цей показник зріс тільки на 0,7%. Для цієї життєвої цінності характерним було те, що такі студенти свій вільний час віддавали своєму захопленню і вважали, що без захоплень життя людини стає неповноцінним.

На констатувальному етапі дослідження «сфера громадського життя» була переважаючою тільки для 7,7% досліджуваних студентів; тоді як після формувального етапу дослідження цей показник зменшився ще на 1,1%. Для цієї життєвої цінності характерним було те, що такі студенти намагалися знайти вільний від навчання час для участі у громадському житті, волонтерській діяльності, наданні посильної допомоги нужденним, проте економічна криза і світова пандемія коронавірусної інфекції внесли свої корективи, тому планам цього спрямування не судилося стати реальністю.